

ter op persoons- en plaatsnamen, noch een zakenregister. Bovendien heeft mevrouw Weis zich bij de redactie van haar tekst niet van een topografische kaart van Nederland en Duitsland bediend, noch van de bestaande historische atlassen. De in de bronnen voorkomende aanduidingen worden klakkeloos overgenomen, bijvoorbeeld de namen van de plaats 'Dorst sur la Lippe' (181, 184, door de auteur voor Dortmund gehouden, terwijl de plaats Dorsten ècht aan de Lippe ligt), van de stad 'Sons' (?) in het stift Keulen (191), van de heerlijkheid 'Borckele' (in feite: Borculo, 204) en van de plaatsen 'Lothum' en 'Gribbenforst' (217-218, in werkelijkheid Lottum en Grubbenvorst). Eenzelfde gemakzucht blijkt uit de 'sommaire' bibliografie die het werk besluit (379-385) en hoofdzakelijk titels van bronnenuitgaven en algemene werken opsomt, terwijl voor de meer specifieke literatuur naar de eindnoten van de (tweeëntwintig) hoofdstukken verwezen wordt. (379) Uit de verhaspelde plaatsnamen blijkt wel dat onze auteur van dit 'specifieke' literatuuronderzoek niet veel werk heeft gemaakt.

De in deel 3 aan de orde komende documenten over de Nederlandse Opstand vormen een mooie aanvulling op de vooral op pamfletten en vlugschriften gebaseerde passages over dezelfde jaren in J. Arndt, *Das Heilige Römische Reich und die Niederlande 1566 bis 1648* (1998). Een tweëndertigtal brieven heeft mevrouw Weis integraal uitgegeven in de tweede in de aanhef van deze bespreking vermelde publicatie, helaas zonder annotatie en zonder registers. Omdat grote lappen tekst uit deze wijdlopijge en met veel strijkages versierde brieven ook nog integraal (met een Franse vertaling) in de hierboven besproken studie voorkomen, is de meerwaarde van deze bronnenuitgave niet zo groot. Duidelijk springt wèl in het oog dat Filips II van augustus 1566 tot mei 1568 vier maal een schriftelijk 'propaganda-offensief' heeft ingezet om de Duitse vorsten over de aard van de problemen in de Nederlanden in te lichten, namelijk voortkomende uit ongehoorzaamheid tegen het wettig gezag, en om hen van zijn goede bedoelingen jegens de buurlanden te overtuigen. De katholieke zowel als de lutherse vorsten toonden begrip: hooghouden van het landsheerlijk overheidsgezag was voor hen belangrijker dan meelij met de vervolgte ketteren of erkennen van een zekere gewetensvrijheid. Na 1568 verschuift het zwaartepunt van de briefwisseling naar de strijd tegen de troepen van Willem van Oranje en tegen de watergeuzen.

Al met al: Monique Weis heeft ons het belang van het archief van de Duitse staatssecretarie getoond, maar de stof helaas met de Franse slag bewerkt.

P. L. Nève

J. Postma, V. Enthoven, ed., *Riches from Atlantic commerce. Dutch Transatlantic trade and shipping, 1585-1817* (The Atlantic World. Europe, Africa and the Americas, 1500-1830 I; Leiden, Boston: Brill, 2003, xxv + 525 blz., €129,-, ISBN 90 04 12562 0).

Eindelijk een serie, die zich ontfermt over de vroege geschiedenis van het Atlantische gebied. En eindelijk een bundel met bijdragen over het Nederlandse aandeel daarin. Dat vormt een historiografisch stiefkind, zeker vergeleken met de geschiedschrijving van de eerste drie eeuwen van de Nederlandse expansie in Azië. De oorzaken van dit verschil zijn niet moeilijk te achterhalen. Door een speling van het lot is het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) bijna geheel bewaard gebleven, terwijl dat van de West-Indische Compagnie (WIC) in de loop der tijd radicaal is uitgedund. Maar zelfs een volledig archief zou slechts een deel van de Nederlandse activiteiten in het Atlantische gebied hebben gedocumenteerd, want vanaf het begin was het monopolie van de WIC omstreden en zat het Atlantische gebied vol Nederlandse vrijbuiters ('lorredraaiers'), die buiten het zicht van de Compagnie handel dreven.

Dit manco kan deze bundel niet opheffen. Het is nu eenmaal onmogelijk om elk Nederlands schip te achterhalen, dat in het Atlantische gebied heeft gevaren. Het bekende Dutch Asiatic Shipping project, dat resulteerde in een volledig overzicht van twee eeuwen VOC-scheepvaart tussen de Republiek en Batavia, kan nooit een Atlantische pendant krijgen. De hoeveelheid vervoerde goederen en personen en de omvang van de geldstromen zijn alleen op basis van schattingen te benaderen en die hebben altijd iets onbevredigends.

De bundel bestaat uit vijf secties, waarvan de eerste een overzicht geeft van het allereerste begin van de Nederlandse vaart in het Atlantische gebied, de vroege Nederlandse handel op Portugees Brazilië alsmede van de geschiedenis van de WIC. De tweede sectie behandelt de slavenhandel en de goederenhandel met Afrika, in de derde sectie komt de handel met de Caribische eilanden en Noord-Amerika aan de orde en in de vierde sectie de handel met Suriname, Essequibo en Demerarij (Berbice ontbreekt). In het laatste deel maakt Wim Klooster de balans op van twee eeuwen handel met Noord- en Zuid-Amerika, terwijl Victor Enthoven een manmoedige poging doet om de totale Nederlandse handel in het Atlantische gebied tussen 1585 en 1817 te becijferen.

Het resultaat is indrukwekkend. In de eerste plaats lijkt het economische belang van de Nederlandse handel in het Atlantische gebied in de vroegere analyses systematisch te zijn onderschat. Er verschenen de laatste decennia wel voortdurend berekeningen, die de waarde van de Atlantische en Aziatische handel onder Nederlandse vlag steeds dichterbij elkaar brachten, maar voor het eerst wint de Atlantische handel in deze bundel met ruime voorsprong. Een tweede noviteit zijn de schattingen van de investeringen. Ook die waren in het Atlantische gebied omvangrijker dan in Azië. De cijfers wijzen er echter ook op — en daarover zwijgt de bundel — dat er per geïnvesteerde gulden in Azië veel meer handel werd gegenereerd dan in het Atlantische gebied en waarschijnlijk ook meer winst. De titel van deze bundel is dan ook geen gelukkige keus: als er een land verlies geleden heeft op z'n Atlantische activiteiten, dan was het de Republiek.

Deze nieuwe inzichten maken de interpretatie van het Nederlandse verleden in het Atlantische gebied er overigens niet makkelijker op. Was het vroeger mogelijk om het bescheiden en steeds geringer wordende Nederlandse aandeel in de Atlantische economie te verklaren met een verwijzing naar het disproportioneel grote Nederlandse belang in Azië, met deze bundel in de hand is dat veel moeilijker. Als Nederland toch redelijk meedeed in het Atlantische gebied, dan is niet goed te begrijpen waarom de WIC zo weinig kolonisten inzette. De geschiedenis van de VOC toont immers aan, dat er voldoende buitenlandse mannen bereid waren om naar een ander continent te vertrekken. En waarom heeft ons land de nieuwe dynamiek van de Atlantische economie na het einde van de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog aan zich voorbij laten gaan? Zelfs de Denen wisten ervan te profiteren. Het is veelzeggend dat de Nederlandse buurkolonies van Suriname pas opbloeden nadat ze rond 1800 in Engelse handen waren gekomen. En als er in Suriname na 1780 al sprake was van groei, dan kwam dat vaak door Engelse planters en Engelse investeringen.

Deze Nederlandse afwijkingen van het algemene Atlantische patroon vragen om meer onderzoek. Deze bundel vormt daarvoor een uitstekend uitgangspunt. Zowel de auteurs als de bezorgers van dit deel verdienen een pluim, terwijl de general editors van de serie kunnen worden gefeliciteerd met hun keuze om het eerste deel van hun nieuwe reeks te wijden aan de Atlantische geschiedenis van de Republiek.

Th de Nijs, E. Beukers, ed., *Geschiedenis van Holland, II, 1572 tot 1795* (Hilversum: Verloren, 2002, 527 blz., ISBN 90 6550 683 7).

Deze geschiedenis van Holland behoort tot een lastig genre. Lastig voor redactie en auteurs, en lastig ook voor een bespreker. Wat immers is de bedoeling van een dergelijk boek, en in verband daarmee, volgens welke maatstaven moet het beoordeeld worden? De veertien bijdragen zijn geschreven door vijftien wetenschappers die hun sporen verdiend hebben. Maar de hele opzet van het werk maakt duidelijk dat hun beoogd publiek eerder tot de categorie 'algemeen ontwikkeld', dan tot dat van de collega-historici gerekend moet worden. Het boek ambieert klaarblijkelijk om wetenschappelijke kennis samen te vatten en aan een niet-wetenschappelijk publiek over te dragen. Daarbij mogen dan criteria als 'betrouwbaarheid', 'volledigheid' en 'toegankelijkheid' worden gehanteerd.

Wat dat betreft hebben de lezers van dit boek niets te klagen. In een prettig leesbare stijl worden door ter zake deskundige auteurs de belangrijkste feiten en ontwikkelingen voorgesteld. Luuc Kooijmans en Carly Misset zetten in het eerste hoofdstuk de politieke ontwikkelingen op een rijtje, Taeke Stol bericht over de waterstaatkundige verwickelingen, terwijl Jan Bieleman (landbouw) en Milja van Tielhof (handel en nijverheid) de economie voor hun rekening nemen. Drie hoofdstukken van Jan Lucassen (bevolking), Paul Knevel (maatschappelijke groepen) en Jo Spaans (sociale zorg) behandelen de sociale aspecten, waarna Paul Abels de kerkelijke geschiedenis uit de doeken doet. Willem Otterspeer bijt met een hoofdstuk over de wetenschap het spits af in het culturele gedeelte, gevolgd door Eddy Grootes (literatuur), Eric Jan Sluijter (schilderkunst), Louis Peter Grijp (muziek) en Freek Schmidt (bouwkunst). Het boek eindigt met een slotbeschouwing van Willem Frijhoff.

Wie met de materie vertrouwd is wordt zo nu en dan verrast — Lucassen verstrekt nieuwe ramingen over aantallen stedelingen omstreeks 1680 en 1750, Jo Spaans komt met enkele mij onbekende gegevens over provinciale wetgeving inzake de armenzorg, Sluijter geeft een nieuwe synthese van het werk over de canonvorming rond de 'Hollandse school' — maar men zal hier toch vooral een competente samenvatting van de resultaten van recent onderzoek aantreffen. Daar is niets mis mee, want dat was precies de bedoeling en wanneer het beoogde bredere publiek in groten getale op deze manier daarover geïnformeerd wordt, is het belangrijkste doel van dit boek bereikt. De toegankelijkheid wordt niet weinig vergroot door een ruimhartig illustratiebeleid, met geregeld verrassende afbeeldingen die goed aansluiten bij de tekst. Wat dat betreft verdienen ook vormgever en uitgever een compliment.

So far so good. Men zou wellicht ook enkele additionele eisen aan een boek als dit mogen stellen: 'verantwoording', 'evenwichtigheid', 'historiciteit' en 'samenhang'. Om met het eerste te beginnen, daar is de redactionele politiek niet helemaal helder. Sommige hoofdstukken zijn uitvoerig geannoteerd, andere uitsluitend bij de citaten, het eerste zelfs daar niet. Bij alle hoofdstukken is een beredeneerde literatuuropgave, en die heeft soms het karakter van verantwoording, maar lijkt in andere gevallen slechts bedoeld als leeswijzer. Ook met de 'evenwichtigheid' is iets merkwaardigs aan de hand. Niet minder dan vijf van de veertien hoofdstukken zijn gewijd aan wetenschap en cultuur. Daarbij steekt een enkel hoofdstuk over de politiek wel mag er af, te meer daar er bij voorbeeld heel weinig te vinden is over de werking van de openbare instellingen. De justitie, om een ander thema te noemen, dat bovendien niet van actualiteit is ontbloot, komt in het hele boek niet voor. En waarom wel het muziekleven behandeld, waarvan Grijp zelf zegt dat het eigenlijk niet erg bijzonder was, en niet de marine die Hollands naam en faam op de zeven zeeën uitdroeg? Maar de belangrijkste problemen zitten toch bij de laatste twee criteria. Door de thematische behandeling van ruim twee eeuwen